

наукових і господарських завдань розвитку мисливсько-господарської діяльності на сучасному етапі;

- передбачити розвиток нових основ сталого (збалансованого) економічного, екологічного та соціально-ефективного ведення мисливського господарства, відтворення і раціонального добування мисливських тварин, що базується на мисливських традиціях і передовому досвіді та враховують тенденції зміни природного середовища під впливом зовнішніх чинників, еколого-популяційні особливості мисливських тварин, актуальні соціально-економічні та екологічні вимоги;
- розробити науково обґрунтовані зонування мисливських угідь на території країни і програми комплексного розвитку мисливських господарств, відтворення і раціонального використання ресурсів мисливських тварин;
- впровадити наукові основи комплексного моніторингу ресурсів мисливських тварин для регулювання їх вилучення і відтворення;
- вивчити структуру і динаміку популяцій копитних, зайця сірого, хутрових звірів, а також біоценотичної ролі хижаків;
- вдосконалити і впровадити сучасні методи обліку видового складу і чисельності об'єктів мисливської фауни.

Важливо, щоб галузь мисливського господарства забезпечила використання природних умов і ресурсів та сприяла росту економічної привабливості регіонів України та їх самофінансуванню.

Вирішення вищезазначених проблем надає можливість утримувати оптимальну чисельність об'єктів мисливської фауни і проводити ефективне та рентабельне мисливське господарство згідно з принципами сталого управління природними ресурсами.

УДК 599.742.1 : 639.11.16

ССАВЦІ УКРАЇНИ: ДИНАМІКА СТРАТЕГІЇ І ПРИОРІТЕТІВ ЩОДО ЇХ РЕСУРСІВ

Волох А.М.

Таврійський державний агротехнологічний університет, Україна

volokh50@ukr.net

Виокремлення потреби одного виду (людини) над потребами інших живих істот, що підтверджує недолуга ідея стійкого розвитку, стала чи не найшкідливішою тенденцією сьогодення. Попри значні зусилля світової спільноти, нам не вдалося зупинити процес зникнення видів. Особливо це стосується ссавців, різноманіття яких разом з чисельністю деяких, продовжує скорочуватись. Упродовж тривалого часу на теренах України по відношенню до цих тварин можна виділити 4 періоди, які відрізнялися різними підходами до їх ресурсів. Це:

- а) інтенсивне господарське використання і обмежені заходи по збереженню деяких популяцій (кінець XIX – початок XX ст.);
- б) знищення тварин, визнаних шкідливими або непотрібними, а також інтродукція тих, що на той час мали важливе господарське значення (30-60-ті роки XX ст.);

- в) запровадження концепції про раціональне використання та охорону тваринного світу (60-90-ті роки ХХ ст.);
- г) збереження видового різноманіття та забезпечення сталого розвитку (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

Наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. найбільшого переслідування зазнали копитні (шляхетний олень, європейський лось, європейська козуля, дикий кабан), бабак, борсук та заєць-русак, які стали важливим джерелом тваринних білків у буремні роки воєн та революцій, а також цінні хутрові звірі. Натомість всі інші ссавці, окрім шкідників сільського господарства (ховрахи, сліпаки, хом'як звичайний, норичя водяна), яких масово знищували хімічним, бактеріальним та механічним способами, процвітали. Але для цього періоду також характерні переважно приватні заходи, спрямовані на створення розплідників європейської лані, шляхетного оленя та європейської козулі, а також мисливських заказників для збереження рідкісних тоді поселень степового бабака та європейського бобра.

Після 1933 р., коли на I Всесоюзному з'їзді з охорони природи та сприяння розвитку природних багатств була схвалена концепція «Збагачення та реконструкція фауни СРСР», в Україні значної активності набуло розселення диких ссавців. В результаті її реалізації в ХХ ст. на нашій території було інтродуковано понад 58 тис. особин 29 видів. За кількістю розселених тварин і успішності їх адаптації домінує ондатра ($n > 26$ тис.), яку випускали в 20 областях. Зараз вона мешкає у більшості водойм країни, але найбільші популяції сформувалися в пониззях рр. Дунаю, Південного Бугу, Дністра, Дніпра і на оз. Сиваш. До 1970 р. в Україні було заготовлено понад 1,25 млн. її смушків. У подальшому меліорація і будівництво гідроелектростанцій значно скоротили ємність ондатрових угідь, що викликало зниження чисельності тварин. Зараз ресурси ондатри, через відсутність моди на її хутро, практично не використовуються. Але це не сприяло суттєвому зростанню її популяцій і щільності їх населення. Під час чергового максимуму (2002 р.) чисельність ондатри склала всього 183,2 тис. особин, що свідчить про повну натуралізацію цього адвентивного виду. Ще у довоєнні роки у 23 областях була розпочата інтродукція єнотовидного собаки, майже рівномірне розселення якого сприяло швидкому формуванню новітнього ареалу. До 1956 р. цей вид заселив майже усю територію України, а в 1980 р. його виявили в Криму поблизу Севастополя.

Велика робота була проведена по відновленню ареалу бабака, якому загрожувало вимирання. В результаті розселення на території 13 областей понад 6,5 тис. особин, в Україні вдалося створити значні ресурси – в 1992 р. чисельність цього гризуна досягла піку і склала 149,8 тис. особин. Наприкінці ХХ ст. у нас його ареал охоплював частину Харківської, Луганської і Донецької областей, а також – Воронежської та Ростовської областей РФ. Але, незважаючи на успіхи розселення, у багатьох місцях створити нові популяції бабака не вдалося. Успішними виявилися випуски бобра у 15 областях, завдяки яким у басейнах рр. Дніпра, Сіверського Дінця і Південного Бугу виникло багато нових поселень. Зараз чисельність бобра в Україні перевищує 20 тисяч, проти 200 особин, облікованих у 1929 р. Особливе значення для успішної інтродукції звірів в Україні мала діяльність біосферного заповідника «Асканія-Нова». Завдяки зусиллям і досвіду його співробітників, тут було створено значне поголів'я туркменського кулана, коня Пржевальського, сагайдака, лані, муфлона, шляхетного і плямистого оленів, які стали засновниками нових популяцій.

У 60-ті роки ХХ ст. на території УРСР стала впроваджуватись концепція «Раціонального використання та охорони тваринного світу». Поштовхом до цього стало прийняття Верховною Радою Закону «Про охорону природи Української РСР» (1960 р.). У цей час, на тлі подальшого розселення диких тварин, з'явилося багато наукових робіт, присвячених необхідності використання створених та відновлених ресурсів. Це вилилось у проведенні щорічних обліків чисельності (з 1962 р.) і плануванні на їх основі вилучення мисливських тварин. У 1980 р. вийшла з друку «Червона книга Української РСР», яка стала важливою віхою у розвитку відношення наукової громадськості до організмів, яким загрожує вимирання. Незважаючи на наступні видання цього важливого документу у 1994 та 2009 рр., наші підходи до збереження рідкісних видів завжди впливали з кількісних уявлень. Ніколи в країні не враховувалася доволі складна залежність чисельності немисливських ссавців від площі та стану їх основних біотопів.

Зрештою, використання концепції раціонального використання та охорони тваринного світу для більшості мисливських видів зазнало краху, що пов'язано з недотриманням у радянські часи її основних постулатів (за досягнення оптимальної щільності вилучення не повинне перевищувати рівень відтворення; при низькій щільності населення, яка визначена законодавчо, полювання обмежується або не проводиться взагалі і т.д.). У часі це співпало з розвалом СРСР, з економічною та політичною кризою, під час якої з'явилися промислові, лісові та земельні магнати, які стали нехтувати вітчизняним законодавством. Разом з зубожілим населенням України вони дуже швидко скоротили чисельність усіх великих ссавців до зубра, занесеного до Червоної книги МСОП, включно. Суттєво не змінила ситуацію Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття», ухвалена у 1992 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля»). Хоча вона надала політичної чинності концепції раціонального використання планетарних природних ресурсів на тривалий термін, скорочення видового різноманіття та чисельності ссавців триває. Причому це відбувається на тлі створення нових резерватів і фінансових витрат на чисельні проекти щодо формування екологічної мережі, яка, мала б зберегти генетичне розмаїття організмів, еволюційно сформовані зв'язки між ними та скоротити ризики у антропогенно зміненому середовищі. Але, оскільки дотепер жодним законодавчим актом не закріплено обов'язковість означення коридорів екологічної мережі в природі, ця важлива структура існує лише у звітах та публікаціях. Як результат, у «Червоній книзі» зросла кількість видів, які нещодавно вважалися шкідниками сільського господарства (ховрахи крапчастий, одеський та європейський, хом'як звичайний, хом'ячок сірий). Інші види (нориця водяна, ховрах малий, щур чорний, усі соні) стали потенційними кандидатами до зазначеного документу, а ресурси деяких (тхори лісовий та степовий, горностай), занесених до нього, скоротилися настільки швидко, що зараз важко навіть уявити масштабність цього процесу. Хоча ми й спостерігаємо зростання чисельності і розширення ареалів середземного нетопира, видри, борсука, американської норки та звичайного шакала, на початку ХХІ ст. для багатьох, ще недавно процвітаючих ссавців, загроза зникнення суттєво зросла.